

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дпсн Пламен Петров Калчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Рецензията е част от процедурата на конкурса за доцент по професионално направление 3.2. Психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст), обявен в ДВ бр. 65 от 16.08.2019 г. за нуждите на Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Разработена е въз основа на Закон за развитието на академичния състав в Република България и Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски".

В посочения конкурс участват двама кандидати – гл. ас. д-р по психология Камелия Данчева Ханчева и гл. ас. д-р по психология Манол Николов Манолов.

(I) Относно кандидатурата на гл. ас. д-р Камелия Ханчева

Гл. ас. д-р Камелия Ханчева е завършила бакалавърска и магистърска степен по психология в Софийски университет „Св. Кл. Охридски“ през 1996 г. (със специализации по клинична и консултативна психология, психология на развитието, образованието и културата и организационна психология). Придобила е образователна и научна степен „доктор по възрастова и педагогическа психология“ през 2013 г., след защитен дисертационен труд в СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Защитни механизми и стратегии за справяне на родителите и адаптивно функциониране на детето“. От 1999 г. е асистент, а от 2005 г.: главен асистент по Психология на развитието в детска и юношеска възраст в СУ „Св. Климент Охридски“. За периода 2013–2018 г. паралелно е хоноруван преподавател в Международен психоаналитичен университет – Берлин, (IPU-Berlin). През 1995-2007 г. е преминала обучение за Психодрама терапевт, а през 1998-2002 г.: обучение за семеен и брачен консултант (НБУ, София).

1. Изследователска дейност и резултати

За конкурса Камелия Ханчева е представила две самостоятелни монографии: *Ментализация и ранни етапи на социо-емоционално развитие*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, в качеството на хабилитационен труд, и *Детето, семейството и вътрешният свят. Отношенчески психоаналитични теории за развитието*. София, ВББ, 2019, разработена въз основа на дисертационното изследване. Към списъка с публикации, представени за рецензиране, се отнасят и четири глави от колективни монографии (на английски език) и осем студии и статии (три от които на английски език): 5 самостоятелни и 3 в съавторство.

Хабилитационният труд – *Ментализация и ранни етапи на социо-емоционално развитие*, включва предговор, 14 глави (обединени в четири части) и списък на ползваната литература (общо 313 с.). Трудът предлага нова перспектива към ранното детско развитие, от гледна точка на теорията за ментализацията.

Първата част съдържа систематично представяне на понятието *ментализация*. Въведен през 90-те години на XX век, терминът бързо се утвърждава като обединяващ фокус на множество парадигми – психоанализа, теория на привързаността, психология на развитието и когнитивна невронаука. *Ментализация* е способността за възприемане и интерпретиране на поведението/действията (собствените и тези на другите) като произтичащи от мисли, чувства, желания и стремежи (Fonagy & Bateman, 2016). Въвежда-

нето му в научно обръщение е проследено в сравнителен план с други свързани и частично припокриващи се конструкти като емпатия, инсайт, осъзнатост, теория за ума и др. Критично са обсъдени въпросите за необходимостта от ново понятие, превода и формата му на употреба, подробно са представени четири модуса на ментализиране: *когнитивен–афективен; имплицитен–експлицитен; насоченост към себе си–към другия; вътрешна–външна* ориентираност. Развитието на капацитета за *ментализация* се свързва с чувството за агентност (активно действие от страна на субекта), като се различават няколко равнища на установяване на връзка между собственото действие и промяната в средата при малкото дете: социален агент, телеологичен агент, интенционален агент и агент на репрезентационната функция.

След детайлния анализ на изходния конструкт, възгледите за социо-емоционалното развитие от гледна точка на ментализацията са обобщени в три части, организирани чрез три древногръцки мита: за раждането на Атина, за Нарцис и за Орфей.

Първият от тях, за раждането на Атина, е илюстрация на новия поглед към динамиката на взаимоотношенията родители–деца, базиран на теорията за *ментализацията*, и е представен с концепцията за родителските *рефлексивни функции*. През понятия като чувствително отреагиране, прозорливост, защитни изкривявания, родителски рефлексивни функции или темперамент вниманието се фокусира върху родителските фигури. Теоретичните постановки на психоанализата, теорията на привързаността и невронауките с основание са избрани като водещи в съвременната психология на развитието и на тази основа е обоснова хипотезата за ролята на *ментализацията* – чрез влиянието на *родителски рефлексивни функции* върху социо-емоционалното развитие на детето. Моделът, включващ *ментализацията* при родителя като медиатор на промените в детското развитие, предполага развитието на интервенции, директно целящи повишаването на капацитета на родителя да ментализира, особено по отношение на детето и начина на взаимодействие. Изходната хипотеза за връзката между *ментализация* и ранни родителско-детски отношения се детайлизира в две допускания: 1. Капацитетът за *ментализиране* на грижещия се е важен медиатор в изграждането на сигурна привързаност; 2. Капацитетът за *ментализиране* при детето се развива в ранните отношения на привързаност и по-късно определя основните аспекти от емоционалното, личностното и социално развитие. Детето, отглеждано от родител с висок рефлексивен капацитет, ще открива себе си през него и ще развива способност да ментализира (Fonagy et al., 1995). Ако майката разпознава и признава съществуването на детските желания, чувства, намерения, то и самото дете ще може да се възприема като мислещо и чувстващо същество, с пълната гама от човешки преживявания и противоречия (с. 158 от труда). Подробното представяне на четирите аспекта на привързаността – поведение, движеща сила на развитието, отношение в диада и субективно преживяване (организирано във вътрешни работни модели) цели да преодолее наивното опростяване и свеждане на родителско-детските взаимодействия само до изграждане на модели на отношения.

Въвеждането на втория мит (за Нарцис) позволява на автора да дефинира тезата, че след надживяването на етапа на *перфектното съответствие*, липсата на афективно настройване, на емоционален отзвук (Ехо) и социално рефериране правят невъзможна задачата да се развие усещане за себе си, за собствените субективни преживявания, както и за субективността на другия. В съответствие с най-новите данни от неврологични изследвания, има основания да се предполага съществуването на две невронни системи, поддържащи социалното познание – едната е системата на *огледалните неврони*, а другата – *ментализиращата система* (Vogelay, 2017).

По отношение на развитието на детето въпросът би бил: „Как опитът на Нарцис, ако беше преживян от човешко бебе на 3-4 месеца, щеше да бъде репрезентиран и да

повлияе развитието нататък?“, както и не по-малко важният въпрос „Какво пречи на Нарцис да постигне разбирането, че другият липсва?“. „Трагичният край на Нарцис предизвиква почуда и недоумение. Възможно ли е някой да не разбере, че е изправен пред собственото си отражение.“ (с. 240 от труда). В отговор авторът предлага интригуващо пътешествие към съвременните теории на интересубективността и трудно постигано в развитието разбиране, че другият има вътрешен свят, подобен на нашия, но отново трудно постижим и невъзможен да бъде напълно разбран или споделен.

През теорията за *ментализацията* митът за Нарцис се разчита като порочен кръг на обратни връзки, затвърждаващи статуквото – ако не си бил отразен по определен начин, изпитваш трудност да развиеш както идея за себе си, така и интерес към психичното, преставаш да участваш в социалните отношения, замлъква и вътрешният диалог. От това празно мълчание е почти невъзможно да се породи възможност за отзвук или ехо (Ехо като партньор за Нарцис) (с. 233 от труда). Разглеждането на моженето, фантазиите, репрезентациите, взаимодействията и емоционалните регулации на бебето в настоящия текст е представено от по-различна перспектива, която е и контрапункт на ранните психоаналитични хипотези, като се обобщават връзките между *ментализация*, изграждане на идентичността и саморегулативните механизми.

Третият мит – митът за Орфей, е използван от автора за илюстрация на тезата, че процесите на предаване на опит, културни влияния и модели се случват в отношения на доверие и/или признаване на авторитет. Родителите имат директен достъп и влияят върху изграждането на *епистемно доверие* освен през качеството на привързаността и вътрешните работни модели, и през капацитета си за *ментализация*. Третата, последна част е в известен смисъл и епилог, защото задава широката контекстуална рамка и посоката на бъдещи изследователски търсения.

В заключение авторът защитава тезата, че макар да е изключително човешка придобивка, *ментализирането* не е способност, която е изцяло предзададена. По-скоро съществува вроден потенциал, който може да се развие в ранното детство, ако са налице определени условия. Това са достатъчно добро отношение на привързаност (с особен акцент върху най-ранните фигури и отношенията с тях), което да гарантира, че ранните субективни преживявания на детето са били адекватно отразени от доверен друг човек, който е съумял да върне по разбираем начин собствения си емоционален отклик на субективното преживяване на детето. В този многократно повтарящ се процес на емоционални размени и отразявания детето развива репрезентации от втори ред за собствените си субективни преживявания. Същевременно авторът си дава сметка за риска едно ново понятие като *ментализацията* (по аналогия със сексуалността, агресията или привързаността) да бъде натоварено с прекалени очаквания за обяснителна и прогностична сила, ако се има предвид комплексността на изследваните феномени.

Накратко: авторът е представил интригуващ и иновативен подход към ранното детско развитие, базиран на съвременните идеи за ролята на ментализацията, като убедително е показал потенциала на този нов конструкт като важен обяснителен принцип. В систематичен вид е представен огромен по обем теоретичен и емпиричен материал, удачно структуриран в съответствие с изследователските хипотези. Запознаването и разбирането на текста изисква не само усилие, но и добра предварителна подготовка. Монографията не е университетски учебник, тъй като предполага задълбочени специализирани познания у читателя. Тя би могла обаче да се използва като полезно пособие за напреднали в профилираните курсове по психология на детското развитие. Трудът задава висок стандарт за специалистите, амбицирани да представят в систематизиран вид съвременните изследвания на развитие на детето.

Втората самостоятелна монография – *Детето, семейството и вътрешният свят. Отношенчески психоаналитични теории за развитието*. София, ВББ, 2019, е разработена въз основа на дисертационното изследване. Задълбоченият преглед на психоаналитичните идеи и основаният на тях модел за преход от структурни към феноменологични представи на психичната организация дефинира основния за работата въпрос: как родителските фигури участват в структурирането, развитието и функционирането на детската личност. Отговорът е потърсен в рамките на психоаналитичната парадигма. Идеята за несъзнаваното обаче, получава нов акцент след обединяването ѝ с теорията на привързаността и невробиологичните открития от последните десетилетия. Структурата на изложението следва хронологичния порядък от класическите идеи на Фройд през Школата на обектните отношения, репрезентационните структури до интерсубективността. Теоретичният анализ, от една страна, има и самостоятелно значение и би могъл да се препоръча като кратко, но съдържателно пособие за запознаване с психоаналитичните идеи за психичното развитие. Подобен факт несъмнено трябва да се оцени положително, ако се си има предвид дефицитният характер на подобни текстове на български език. От друга страна, на базата на теоретичния анализ успешно се обосновават формулираните хипотези относно механизмите на влияние върху детското функциониране.

Параметрите на детското функциониране са оценени с проективна методика за анализ на личностов профил (Аперцептивен тест на Робъртс за деца, RATC), адаптирана за целите на изследването. RATC е сложен за администриране, кодиране, оценка и интерпретация инструмент, прилагането на който изисква значителен клиничен опит. Методът за пръв път се използва у нас и българската му адаптация, изискваща не само значителен обем от работа, но и висока професионална компетентност, е един от принципно важните приноси на изследването. За оценка на защитните механизми на родителите е използвана кратката версия на DSQ (DSQ-40), като получените резултати потвърждават очакваната трифакторна структура: *зрели, невротични и незрели защити*. За анализ на копинг-стратегии е приложен въпросникът COPE, за оценка на две групи стратегии: *фокусирано върху проблема* и *фокусирано върху емоциите справяне* (допълнително се оценява и трети по-малък фактор). Основната хипотеза е, че влиянията на родителските защити и копинг-стратегии върху функционирането на децата се опосредства от отношенията и идентификация с родителските фигури. От тази гледна точка се обсъждат три модела на влияние. Емпирично установените връзки представляват както изследователски, така и практически интерес.

Освен двата монографични труда кандидатът е представил четири авторски глави от колективни монографии (на английски език) и осем студии и статии (три от които на английски език): пет самостоятелни и три в съавторство.

Колективните монографии са публикувани от авторитетното международно издателство Рътлидж (Routledge, London). В две от тях са представени проблеми на деца-бежанци, проследено е въздействието на принудителната миграция върху психичното функциониране, обсъждат се травматичните корени и евентуални последствия на преживявания, свързани с насилие, принуда и загуба, както и защитни фактори, спомагащи за преодоляването и интегрирането на преживяното. Изложени са насоки относно процеса на интеграция; обобщени са резултати от срещата на експерти и хора от практиката в работата с децата бежанци. Водещия прагматичен въпрос в дискусиата: за справянето, удържането и емоционалното поемане на преживяванията и актуалните нужди на децата бежанци, е анализиран от перспективата на психоаналитичната парадигма.

В третото изследване, чрез тълкуването на индивидуалните разкази за повратни точки в личния живот е представен личния и/или споделен семеен смисъл. Основният

акцент е върху изследването на значенията, приписани на събитията и моделите на тяхното интегриране в самоопределението и идентичността.

В четвъртото изследване разработената концепция за социална травма следва класическата дефиниция и имплицитните идеи за насилие и шок, за (психическа) рана с дълготрайни последици, засягащи психичната организация, но е въведено важно преизглеждане по отношение на междуличностната динамика. Понятието за социална травма е от голямо практическо значение за изследователи и общества, които са преживели война, въоръжени или идеологически конфликти и тоталитарни режими.

Останалите посочени публикации – студии и статии съдържат теоретични анализи и емпирични изследвания на психологични проблеми на развитието на детето и семейството, вкл. емпирични данни на ментализацията. Без да се разглеждат в детайли те потвърждават впечатлението за кандидата като специалист с високо равнище на компетентност и с широк кръг от изследователски интереси.

Участие в проекти: Кандидатът е участвал като български представител и координатор в 6 международни проекта, финансирани от европейски институции (COST, DAAD и International Psychoanalytic University – Berlin). По-голямата част от тези проекти се осъществяват за период от няколко години:

1. The Pan-European Family Support Research Network. A bottom-up, evidence-based and multidisciplinary approach (EuroFam-Net) (2019-2023).
2. Social Trauma in Changing Society (STICS) (2019-2019).
3. European Network on Individualized Psychotherapy Treatment of Young People with Mental Disorders (TREAT-ME) (2017-2021).
4. Migration – Trauma in Transition. Exploring sociotraumatic roots of dealing with refugees. East-West-Dialogue with universities in the Western Balkans (2017-2018).
5. Translation and Validation of Self-Report Measures for the Assessment of Attachment and Mentalization in Adults (TAMMI) (2016 – 2018).
6. Network "Trauma, Trust and Memory" – research network in Central and South Eastern Europe (2013–2016).

За периода на проектите Trauma, Trust and Memory, Migration – Trauma in Transition и Social Trauma in Changing Society над 50 студенти в магистърски програми, докторанти и преподаватели към специалност Психология в СУ са взели участие в Летните школи по Социална Травма.

Кандидатът е взел участие и в 7 проекта у нас, финансирани от UNICEF-Bulgaria, Фонд "Научни изследвания" на СУ, Столична община и OS-Bulgaria, като участник и/или експерт-консултант.

2. Учебна и преподавателска дейност

Кандидатът има академичен стаж от 20 години: 6 като асистент и 14 години – като главен асистент по *Възрастова и педагогическа психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст)* в СУ „Св. Климент Охридски“.

Гл. ас. К. Ханчева чете следните общи и специализирани курсове по темата на конкурса, в бакалавърска и магистърска степен на обучение в СУ: *Обща и възрастова психология* (80 часа лекции), *Детска психология* (50 часа лекции), *Семейно консултиране* (30 часа лекции и 90 часа семинари), *Травма в развитието* (30 часа лекции), *Работа с групи, Част 1* (30 часа лекции), *Работа по случай* (30 часа лекции), *Бебето в отношенческата система – психично развитие и здраве* (30 часа лекции), *Житейски кризи* (30 часа лекции), *Child development* (на английски език, 22,5 часа лекции и 22,5 семинари), *Psychology of Adolescence* (на английски език, 12 часа лекции и 10,5 семинари).

През 2013–2018 г. кандидатът чете и лекции като хоноруван преподавател в Международен психоаналитичен университет – Берлин, (IPU-Berlin), Германия по *Developmental Psychology* и *Social Trauma* (на английски език) в магистърска степен по психология.

Камелия Ханчева е била ръководител на 11 успешно защитени магистърски тези.

Оценката на студентите за преподавателската дейност за гл. ас. Камелия Ханчева е *положителна* (съгласно резултатите от анонимно проучване, според приетата в СУ 3-степенна система за оценка – незадоволителна, задоволителна и положителна).

Камелия Ханчева активно присъства в медиите и социалните мрежи с авторски материали и мнения по актуални въпроси на детското развитие.

3. Лични впечатления от кандидата. Личните ми впечатления за гл. ас. д-р Камелия Ханчева се отнасят от времето на следването ѝ в специалност Психология в Софийския университет, както и от работата и като асистент и гл. асистент през следващите години. Камелия Ханчева е мотивиран и много способен специалист, с профилирани интереси в областта на детско-юношеската психология, с доказана компетентност и високо специализирана подготовка за академична и практическа работа. Впечатленията ми от съвместното ни участие в три научни проекта в СУ, за нея са като отговорен и кооперативен човек, с умения за работа в екип. Личните отзиви на студентите и популярността на водените от нея курсове я характеризират като харесван преподавател и авторитетен колега. В личен план тя е любопитен човек, който обича професионалните предизвикателства и не се страхува да поема отговорност. Камелия Ханчева има и успешна практика като детски и семеен психолог и психотерапевт и супервизира по-млади колеги, завършили магистърската програма по Детско-юношеска психология в СУ.

(II) Относно кандидатурата на гл. ас. д-р Манол Манолов

Гл. ас. д-р Манол Манолов е завършил бакалавърска степен по психология в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ през 2011 г. и магистърска степен (психолог-консултант) през 2012 г. в същия университет. Придобил е образователна и научна степен „доктор по социална психология“ през 2018 г., след защитен дисертационен труд в Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ на тема „Интеракционни модели за редуциране на социалната изолация на нестандартни групи“. От 02.2018 г. е асистент по социална психология, а от 07.2019 г.: главен асистент по социална психология във Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“.

1. Изследователска дейност и резултати

За конкурса Манол Манолов е представил една самостоятелна монография (хабилитационен труд), две монографии (като част от два монографични труда в съавторство), две самостоятелни статии (на английски език) и три статии в съавторство (една от които, на английски език). Към тематичната област на конкурса могат да се отнесат двете монографии, както и три от представените статии (ако възрастовият диапазон се разшири до младежка възраст: 20–25 г.). Двете самостоятелни статии са с много близко съдържание, едната е по-скоро съкратен вариант на другата, като изследването е представено и в една от монографиите (Бакрачева, Манолов, 2019, глава IV). Поради тази причина при оценката на представените публикации акцентът ще бъде поставен върху трите монографии, една от които е хабилитационният труд.

Като хабилитационен труд кандидатът е представил монографията *Автодискриминацията*, Велико Търново, Издателство ИВИС, 2019. Трудът включва въведение, три глави, заключение и списък на използваната литература. В първа глава е представен основният конструкт – автодискриминация. Понятието е относително ново и не особено популярно в психологията, поради което принципно важна стъпка в анализа е дефиницията на конструкта и параметрите на анализ. Авторът го определя в сравнителен план с дискриминацията, като разглежда и двата типа поведение – дискриминация и автодискриминация, като следствие от предразсъдък. Поради тази причина първоначално читателят остава с впечатление, че става въпрос за предразсъдък по отношение на самия себе си, например под някаква форма на себеобезценяване, себеограничаване и др. Всъщност разликата се дефинира в друга плоскост: в наличието на активна компонента при дискриминацията, която при автодискриминацията е отчасти или изцяло елиминирана – поведението е пасивно, като активност се проявява в случаите, в които анонимността е възможна (с. 11 от труда). Според автора автодискриминацията е неосъзнато поведение, което обаче е изтъкано от ясно осъзнати негативни нагласи към Другия, който се приема за заплаха. Негативните нагласи към другите се създават като полярни на високото мнение на субекта за себе си. Понятието е ясно позиционирано в контекста на социалната психология.

При оценката на труда трябва да се посочи, че въвеждането на едно ново понятие предполага няколко необходими стъпки:

(а) дефиниция, която не трябва да се ограничава в полето на социалната психология. Това означава автодискриминацията да се съотнесе с други, популярни конструкти, сред които са: *Аз-концепция и самооценка*; *нарцисизъм* (древногръцкият мит за Нарцис се използва обикновено като въведение към дефиницията на автодискриминацията, вж. Simpson & Hines, 2002); в частност – как се съотнася автодискриминацията с параметрите на нарцисизма (грандиозен/уязвим, прикрит/открит); от друга страна, тъй като автодискриминацията предполага негативни нагласи към другите, съчетани с пасивно поведение, интерес представлява и връзката с *пасивната агресия*; уместно е да се съотнесе автодискриминацията и с *цинизма*, дефиниран обикновено като “нагласа на недоверие към заявените етични и социални ценности и отхвърляне на нуждата човек да е социално ангажиран“ (Navia, 1999). Независимо от определенията, автодискриминацията се отнася към саморегулативните механизми на личността, което предполага разграничаването на когнитивни, афективни и поведенчески аспекти. Накратко: разполагането на автодискриминацията в рамките на общопсихологическия понятиен апарат е предпоставка за еднозначното разбиране, както и за очертаване на спецификата на конструкта;

(б) операционализиране на конструкта по начин, който да позволи неговото измерване, т.е. формулиране на емпиричните индикатори за оценка на подобна нагласа;

(в) личностни детерминанти: фактори, които обуславят/правят по-вероятна проявата на автодискриминацията, в частност тук интерес представлява въпроси като: (1) при какви условия автодискриминацията може да премине в дискриминация (и обратно) и (2) ако автодискриминацията предполага положително мнение за себе си и отрицателно за другите, доколко подобно „несъответствие“ би могло да се обясни от позицията на традиционните атрибутивни теории?

(г) поведенчески последици: до какви проекции на поведенческо равнище води посочения феномен.

Една съществена част от посочените въпроси не са адресирани в хабилитационния труд, а в случаите, когато това е направено, те са разгледани от по-тясната перспектива на социалната психология (и етнопсихологията).

Емпиричните данни се базират на: (а) анкетно проучване на характеристики на българина („Какво е за Вас да сте българин“), в контекста на народопсихологията – като самооценка, оценка на другите и като качество или недостатък; (б) анализ на исторически събития: Старозагорското и Априлското въстание (основан на *Записки по българските въстания* на З. Стоянов) и (в) процеса на социализация на българския народ при приемане на християнството и създаването на славянската писменост и въстанието на Асен и Петър (въз основа на исторически извори). Посочените въпроси са извън тематичната област на конкурса. Както посочва и самият автор „Настоящата работа е възможно да бъде полезна в контекста на социалната, политическа и организационна психология“ (с. 12 от труда).

Във втората монография – Бакрачева, Манолов, *Многото лица на Аз-а (Образ за себе си в съвременната реалност)*, С., 2019, посочените авторски страници (разделителен протокол № 5) ще бъдат коментирани накратко по-долу.

В първа глава (§1.4.–§ 1.6): *Жизнен смисъл и теория за социалните норми*, в съответствие с теорията на социалните норми се въвежда терминът *погрешни възприятия*, за да опише разминаването между актуалните нагласи/поведение на дадения човек и това, което той счита за типични нагласи/поведение на другите. Съответно промяната на погрешните възприятия, чрез рефлексията върху реалната норма (ако тя е поздравословна), може да има обратен ефект и да доведе до корекция на поведението. В съответствие с тази позиция авторът предлага подход за превенция на проблемно поведение, включващ няколко етапа (описани в пета глава). Примерите се отнасят до отношението към ученето, употребата на алкохол и агресията. Представеният подход е потенциално полезен за практическата работа в училище, като авторът обобщава заключения главно за агресията. За оценката на подхода обаче са необходими по-детайлни данни от апробацията - относно броя и възрастта на участниците, степента на изразеност на „погрешните“ вярвания, както и на първо място – за емпирична оценка на ефекта (промяната на индивидуално равнище). От друга страна, важна е рамката на социално сравнение: групата, към която се отнасят нормите. Тя може да се дефинира абстрактно (какъвто е подходът на автора, като се визират „повечето съученици“), но и по отношение на две принципно важни в юношеската субкултура неформални групи: *малката група* (близките приятели) и *компанията*. Нормите на тези групи без съмнение са с по-силен ефект върху поведението, като възникването на погрешни вярвания е по-малко вероятно, но е и с по-голям потенциал за корекция.

Във втора глава *Виртуална класна стая* авторът представя пилотна превантивна програма, насочена към намаляване на агресията, повишаване на толерантността и чувството за екипност, отговорно ползване на Мрежата и самоцензуриране. Проведени са по две първоначални сесии лице в лице, с ученици от 6-12 клас, след което това работата е продължена интерактивно онлайн. Посочената програма, както се посочва и в текста, е на пилотен етап, като за нейната оценка се изискват данни за потвърждаване на значимата промяна по характеристики, съдържателно свързани с планираните дейности, каквито на този етап отсъстват. Авторът представя и обобщение на видовете поведение на юношите, които ползват или не ползват в интернет, като функция на начина, по който се чувстват. Получените резултати представляват практически интерес и ресурс за работа с подрастващите, от гледна точка на преживяваните емоции.

В трета глава авторът разглежда девиантното поведение. Емпиричната част включва „качествено изследване на възпитателни дела на деца с девиантно поведение“, (възпитателни дела в община Пловдив 2015-2017 г.), разпределени на базата на контент-анализ в пет групи. За целите на изследването семействата са разпределени в 8 категории, свързани с негативен родителски пример, с потенциален рисков ефект. Дан-

ните са анализирани на качествено равнище, като е проследено разпределението на поведението на лицата при типа родителстване. Резултатите дават основание за изводи относно честотата на типа девиантно поведение, в зависимост от негативния родителски модел. Заедно с това е интересен въпросът дали „типовете родителстване“ (родителски модели) са алтернативни – подход използван при анализа, или могат да се съчетават – например агресивно поведение на родителите, употреба на вещества, лоши материални условия и т.н. При втория подход всяко от семействата би могло да бъде оценено по изведените параметри, като се формира общ бал, отразяващ степента на риска. Посъщественото ограничение на изводите обаче се определя от непълния дизайн на изследването: за да се оцени ефектът на родителските модели върху девиантното поведение, извадката трябва да включва и родители на юноши без подобен тип поведение. Такива данни в изследването отсъстват. В заключение на тази глава авторът представя обобщение от експертни оценки на специалисти, работещи с правонарушителите, като са обобщени и възможностите за корекция, въз основа на експертните оценки. Данните показват добро познаване на практиката и са ориентирани към работещите в тази област специалисти.

В четвърта глава е представено изследване на начина по който младежите между 20 и 25 години възприемат съвременни *категории* (като джендър, насилие, любов, социални мрежи, свобода); *характеристики на Аз-а* (отговор на въпроса „Аз съм...“), *теми във всекидневното, предпочитани дейности и любими фрази*. В частност очаква се, че изследваните лица ще определят като ценности категории, които са актуални на консуматорското, хипермодерно общество, като се допуска и че ще е налице отрицание към традиционните ценности (с. 161 от труда). Отговорите, получени на база свободни асоциации, са категоризирани, като е направен качествен анализ на групово равнище, по отделните показатели. Получените резултати представляват интерес като характеристика на изследваната възрастова група.

В другото представено монографично изследване (Стоянов, И, Манолов, М. (2018). *Психология на родителските стилове в полето на жизнения смисъл*, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“) предмет на анализ е връзката между жизнения¹ смисъл и родителските стилове на възпитание. Към монографията е представен разделителен протокол № 6, според който участието на всеки от авторите е по 50%. В този случай обаче рецензентът няма информация кои са авторските страници, подлежащи на оценка във връзка с конкурса. Въпреки това по-долу ще бъдат коментирани някои резултати, свързани с основната хипотеза на изследването.

Основната хипотеза е, че наличието на жизнен смисъл влияе върху упражнявания стил на родителстване и в частност прави по-вероятно използването на оптималния за развитието на детето авторитетен родителски стил. Съответно в дефинирания модел наличието на жизнен смисъл се разглежда като независима променлива, влияеща върху стила на родителстване (в качеството на зависима променлива).

За проверка на основната хипотеза са използвани две самоописателни скали: *Въпросник за родителски стилове и дименсии* (PSDQ) (Robinson et al., 2005) и *Въпросник за смисъла на живота* (MLQ, Steger et al., 2006), като изследваните лица отговорят и на допълнителни въпроси от анкетен тип. Структурата PSDQ не е потвърдена с помощта на факторен анализ, отсъстват и данни за надеждността на равнище компоненти (дименсии) на родителските стилове. Корелациите между стиловете показват по-силни от очакваните връзки, в частност между авторитетния и авторитарния стил, което се потвърждава, както на равнище компоненти, така и в рамките на регресионния анализ (при оценката на ефекта на авторитарния върху авторитетния стил, най-силен предиктор се оказва „Заповеди“ от авторитарния стил). Тъй като между авторитетния и авто-

¹ Като синоним в работата се използва и терминът житейски смисъл.

ритарния стил по принцип трябва да се очаква слаба или незначима връзка, полученият резултат не съответства на представите за съдържанието на двата стила и се с нуждае от допълнителна интерпретация. Най-общо по-силните (от очакваните) връзки биха могли да се обяснят като (а) психометричен проблем, т.е. изследваните лица не различават в достатъчно степен емпиричните индикатори (айтемите) за оценка на двата стила или (б) като непоследователно родителско поведение – преход от единия стил към другия. Втората възможност обаче е по-малко вероятна, тъй като използвания тип инструменти не са предназначени „да улавят“ подобни „колебания“ на родителското поведение. И двата варианта обаче потенциално биха довели до промени във факторната структура, в частност факторният анализ, би идентифицирал айтемите със слаби дискриминиращи възможности и би повишил възможностите за интерпретация.

Вторият използван в изследването инструмент – *Въпросник за смисъла на живота* (MLQ, Steger et al., 2006), също не е подложен на факторен анализ, т.е. двуфакторна структура – *Наличие* и *Търсене на смисъл*, на този етап остава непотвърдена в българската извадка.

Основният въпрос обаче е свързан с резултатите от регресионния анализ за ефекта на наличието на смисъл върху родителските стилове. Според автора „моделът на търсената връзка е адекватен. Въпреки, че процентът, който наличието на смисъл определя стила родителстване е малък (около 5,5%)“ (с. 177 от труда)². Към това заключение имам две забележки: (а) модел с подобни обяснителни възможности не може да се определи като адекватен (в случая трябва да се различава статистическата значимост, особено при големия брой изследвани лица, от практическата значимост на резултата); (б) всъщност, ако се съди по представените данни (таблица 15. с. 178 от труда), авторът проверява не основания на изходната хипотеза модел, а модел за ефекта на родителските стилове върху *наличието на смисъл* (с 5% обяснена дисперсия) и върху *търсене на смисъл* (с 1,6%). Разбира се, непотвърждаването на изходната хипотеза е възможен резултат от всяко изследване, но той се нуждае от детайлно обяснение, което отсъства в работата.

Участие в проекти: Кандидатът е участвал като ръководител на проект по конкурс за млади учени и постдокторанти към ФНИ: координиране на работата на тема: Концептуализация на формите на социално унаследяване при децата от 3 до 8 годишна възраст. Участвал е и в два проекта на Сдружение „Серендипити-2014“, на което е председател, както и като консултант в един проект на община Асеновград.

2. Учебна и преподавателска дейност

Кандидатът има академичен стаж от 2 г. и 9 мес., от които – като асистент по социална психология: 2 г. 6 мес., и като главен асистент по социална психология: 3 мес. В представената от него справка е посочено провеждане на семинарни занятия в 7 курса и на лекционни занятия – в 4 курса. От тях по темата на конкурса са семинарните занятия в един от курсовете – по Детска и юношеска психология.

3. Лични впечатления от кандидата. Нямам лични впечатления за кандидата

² 5%, ако се използва коригираната стойност на R^2 . Единичните корелации между двата типа променливи не са представени в труда.

Заклучение

Приемам, че и двамата кандидати изпълняват минималните национални изисквания за заемане на академична длъжност „доцент“. Същевременно трябва да се посочи, че Софийският университет „Св. Климент Охридски“ е на първо място по професионално направление *Психология*, съгласно националната рейтинговата система. Водещото място на университета ме кара с убеденост да изразя мнението, че заемането на академична длъжност в СУ не трябва да се ограничава с минималните национални изисквания, а да отразява адекватно позицията на университета и равнището на провежданото в него обучение в съвременната силно конкурентна среда.

Относно кандидатурата на гл. ас. д-р Камелия Ханчева:

- Хабилизационният труд представя иновативен подход към ранното детско развитие, базиран на съвременните идеи за ролята на ментализацията, и убедително показва потенциала на този нов конструкт за анализ и обяснение на детското развитие.
- Останалите публикации – монография, авторски глави в колективни монографии, както и студии и статии безусловно затвърждават впечатлението на кандидата като изследовател с високо равнище на професионална компетентност и с широки изследователски интереси в областта на детското развитие. За авторитета на кандидата недвусмислено говори и позицията му като представител и координатор от българска страна в 6 международни проекта. В рамките на част от тези проекти над 50 студенти в магистърски програми, докторанти и преподаватели към специалност Психология в СУ са взели участие в Летните школи по Социална травма. Кандидатът е взел участие и в седем други проекти у нас.
- Академичният стаж на кандидата в СУ (в продължение на 20 години), популярността на водените от него курсове, отзивите от студентите и престижа сред преподавателите еднозначно свидетелстват за високо равнище на преподавателска дейност. Под ръководството на гл. ас. Камелия Ханчева успешно са защитени и 11 магистърски тези.

Относно кандидатурата на гл. ас. д-р Манол Манолов:

- Хабилизационният труд на кандидата е в полето на социалната психология и е извън тематичната област на конкурса. Съгласно Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности, приет от СУ "Св. Климент Охридски", чл. 105, ал. 3, хабилизационният трябва да е в областта на конкурса.
- Освен хабилизационния труд са представени две монографии (част от два монографични труда в съавторство). Получени са резултати, които представляват интерес в изследователски и приложен план, но към тях имам и препоръки, посочени по-горе. Кандидатът е бил ръководител на проект по конкурс за млади учени и постдокторанти към ФНИ на МОН, като е участвал в още три проекта у нас.
- Академичният опит на кандидата е ограничен до 2 г. и 6 мес. като асистент и 3 мес. като гл. асистент по социална психология.

Въз основа на представените материали и изложените аргументи давам положителна оценка на кандидатурата на гл. ас. д-р Камелия Ханчева и убедено препоръчам на Научното жури да предложи на Факултетния съвет на Философски факултет избора на гл. ас. д-р Камелия Ханчева на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 3.2. Психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст) в СУ „Св. Климент Охридски“.

18 декември 2019 година

Подпис:

проф. дпсн Пламен Петров Калчев